

Бурядай ССР-эй социально-экономическа байдал тухай

(Түгсээл. Эхнийн ноябрийн 3-най, 6-най номеруудта).

Промышленность

1991 оной январь-сентябрь, соо промышленна үйлдэрийн эмжээн үнгэрэгш жэлэй энэ үеынхитэй сасуулгада (сасууд-тагдан сангэр) 22,9 процентээр доошоо оролон байна. Тэрэн сүүдхэ соо дунда эр-гээр продукция үйлдэрийн эмжээн 21,7 процентээр доо-шоуулагдаа, юуб гэхэдэ, үн-гэрэн жэлэй энэ үеынхитэй сасуулгада, хүдэлмэрийн са-гай жасын юэһн харын турша-да хүдэлмэрийн 3 үдэрөөр үсөөн байба ха юм. Машина бүтээлгын, металл болбосо-руулгын, ойн ажыхын, модо болбосооруулгын, агропромо-суюай бүтээлгын, агропромо-суюай предпритиудта үн-гэрэн жэлэй эмжээн илангаа эхээр доошооло. Республикын 18 районунда продукция ба-гаар гаргадаг болонхой. Тэрэ тоодо Баргажанай (97,5 процент — доошолгон эрш), Бэжүрэй (86,9), Зэдэн (89,6), Загарайн (97,2), Хаягтын (91,6), Хэжэнгийн (73,2), Кабанский (96,3), Муйский (85,4), Прибай-калийн (89,9), Сэлэнгийн (95,5), Ивалгын (92,8), Хорин (83,2), Түнхэнэй (79,7), Тарбагатайн (85).

Баталган хэлсээний ёһоор 74,1 миллион түхэрэй про-дукци (продукциын нинтэ эмжэ-эндэ 2,2 процент) хэрэгжээ-шдэтэ дутуу эльгээгээ. 40 предпритин гэхэ гү, али нинтэ тоогойг 20,7 процент хэлсээ-гээр харвалгадан уулганууда-да дүргээгүй. Жэшээлдэ, локомotive-агон заабырдууд, локомотив-агон заабырдуудад 11,327 мянган, «Сиббай-калесс» концерн 33350, «Бур-железобетон» нэгдэл — 4255, «Электромашин» завод — 2258, «Теплоприбор» завод — 2735 мянган түхэрэй продукция хэр-гэлгээшдэтэ дутуу эльгээгэн байна.

Ажыхын харилсаануудай те-налагдан, хэлсээний ёһоор продукция саг соонь эльгээхэ журамтай хазгайруулагдан-наа болгож, жэлэй эхнээд зар-им предпритиуд, үйлдэ-рэнгүүд — материалуудаар хангагдангүй байжа, зогсоог-доо юм. Энэ шалтаганһаа уламжалан, 22,4 мянган түхэрэй нэгэ үдэр соо хэжэ хүдэлмэ-рийн саг гээгдэ, 3 миллион түхэрэй продукция дутуу гар-гаадаа; Республикын дотор ажа-лай бүтээсэ 20,6 процентээр доошоуулагдаа юм.

Гол шухала продукция үйлдэ-рлигнэ абада хархада, электрин элшэ хүсэнэй нэлбэ-рийн 100 килогатт, геккакалори дууланай элшэ хүсэ дутуу гар-гаада. Машина бүтээлгын, ме-талл болбосооруулгын промыш-ленностьа бүхэ түхэрэй тоогой электродвигель үйлдэбэрлэ 1,3 мянган хэлгээр, прибор-нууды, автоматизацин хэрэг-сэлмүүднэ ба тэрэнэй запчасты-нууды үйлдэбэрлэ 882 мян-ган түхэрээр, шэбэ гарга-даг транспортёр бүтээлэ 281 хэлгээр бага болгодоһон байна. Модо болбосооруулгын, целлюлоза-саарнаай промыш-ленностьа бүхэ түхэрэй про-дукци багаар гаргагдана. Жэ-шээлдэ, түхэрэн модон 372 мянган кубометрээр, хэрэгжээ-шдэтэ орохо модон 442 мян-ган кубометрээр, хөрөөдэмжэл материалууд 154 мянган куб-ометрээр, замгоолоор хэдгэ-рэн хабтагай 0,7 мянган кубом-етрээр, целлюлоза 3,8 мян-ган тоносоо, картон 15,8 мян-ган тоносоо, модон гэрнүүд 37,1 мянган дүрбэлжэн метр-дээр багаар гаргаада. Барил-гын материалуудай промыш-ленностьа цемент 13,2 мян-ган тоносоо, хабсаргадамал түмэр-моносон зүйлүүд ба хэрэг-сэлнүүд 33,2 мянган кубомет-рээр дутуу гаргаада юм.

Эдэс хоолой налогто 8,9 мянган тоно тарван гүрээдэ худалдагдаа байна гэхэ гү, али сөхигдэһон ургасын 2,7 али сөхигдэһон үсөөдэ оруулагдаа. Мухар-Шэбэрэй, Зэдэн, Бэжүрэй болон бусад зарим районунда ажыхуудай орооно тарянай муу бэшэ ур-гаса абаһан аад, гүрээдэ тар-яна худалдаглыг гэдэгтэ та-тана.

Нэдондой энэ үедэ колхоз, совхозууд 17,2 мянган тоно таря малай түхэрэдэ талабайда байгаа хаа, мүнөө оройдоол 9,2 мянган тоно таря мала-да нөөсөөд байхай.

Республикн соо энэ жэлдэ хартаба үнгэрэн жэлэйхнээ өхэ абтаа. Таряланай гектар бүрихөө 86 центнер гэхэ гү, али хамта 50,8 мянган тоно хартаба ималтагдаа. Нэдондой энэ 39,9 мянган тоно байгаа. Нүүлэй мэдээгээр ажыху-уд 11,5 мянган тоно хар-таба гүрээдэ худалдаа гэхэ гү, али туралһан ургасынғаа 23 процентнэ тушаагаа. Илан-гаа Бэжүрэй, Мухар-Шэбэрэй, Хаягтын, Тарбагатайн рай-онуудһаа өхэ хартаба бэлдэ-гээшдэтэ пунктунууда оруулагдаа.

Гүрэнэй захилвар ажыхуудай-һаа бүхүдөө 4670 тоно өвчө хүдэлдагдаа гэхэ гү, али түсэб 15 процент дүргээгээ.

Бүхүдөө бэлдэгдэһон үлбэ тэжээлнэ малай услоно толгой бүхэндэ кубажада Прибай-калийн, Бэжүрэй, Кабанский районунда тэрэн 12 центнер тэжээлэй единичэ болоно. Харин Баунтын, Яруунын, Заха-миний, Баргажанай, Түнхэнэй районунда ажыхуудта тэ-рэн арай гэхэ 4—6 центнер тэжээлэй единичэд хүрэнэ. Тимэһээ олонхи районунда малай үбэлжлээг бэрхэтэйхэ-нээр үнгэрэгдэхөөр хүлээгдэ-нэ.

Байгша оной 9 харын тур-шеда республикн бүхэ ажыху-удта нэдондой энэ үеынхитэй сасуулгада мал ажалай продукция дутуу бага абтаа. Жэшээндэ, малай үйлдэбэрлэ-гээр 8956 тоносоо, нү—20,8 мянган тоносоо бага боло. Мүн үндэ-гээр абалһашэ 33,2 миллион хэ-гээр хэрэһон байна.

Оройдоол гурбан район (Хэ-жэнгийн, Зэдэн, Сэлэнгийн) малай худалдаглыг зарим хэдэ дээшлүүлэ. Тимээдэ Баунтын, Мухар-Шэбэрэй, Хурмаганай районунда малай худалдаглыг илангаа эхээр доошоуулаа. Республикн бүхэ ажыхуудай эдэс хоолой налогто, гүрэнэй захилда бүхүдээ 33,7 мянган тоно малай худалдаа гэхэ гү, али жэлэй даабрига 85 про-цент дүргээ. Гэбэшэ үнгэр-эн жэлэй энэ үеынхитэй са-суулгада гүрээдэ мяха худал-дагта 23 процентээр хороог-доо.

Бүхэ ажыхуудһаа хамта 111,7 мянган тоно хүн худал-дагдаад байна гэхэ гү, али нэ-дондой энэ үеынхитэй 19 процентээр бага хүн тушаа-даба.

Хониной нооһо үйлдэбэрлэ-гшэ нэдондойхнөө бага болоо. Түнхэнэй, Азын, Яруу-нын районунда нэ нооһо хай-шаша түсүбөө дүргээ.

Нэн түрүн ажыхуудта адууна малай тоо толгойн үсөөлгэһинөө, ашаг шэмьнэ доошоуулагданһаа болгож, мяха, үл, нооһо үйлдэбэрлэ-г, худалдага бага болоо. Үнгэр-эн жэлэй энэ үеынхитэй са-суулгада мүнөө үеэн бүрихөө 241 килограммаар бага хүн хаг-радад байна. Энээнтэй хамта ажыхуудта энэ үеэ үнээр дайны тоо 4,2 мянган толгой-гоор үсөөн болоо бшуу.

Илангаа адууна малай олоор гарзалуулагдан, түр түрэн үсөөн абтаһан дээрээд адуу-на малай тоо толгой эхээр хо-роно. Жэшээлдэ, үнгэрэн юэһн харада республикн соо

20,2 мянган үхэр (нэдондой-хитэй сасуулгада 129 процен-тээр олон), 16,3 мянган гахай, 153,8 мянган хонин (нэдондой-хойтой сасуулгада 124 про-цент олон), 1,9 мянган адуу морид гарзалуулагдаа. Мүн үнгэрэн жэлэй энэ үеынхитэй сасуулгада тугал—8,1 мянган толгойгоор, поршоноху—8,9 мянган, хурьгад—67,2 мянган толгойгоор үсөөн түлгүүлэ-гээ.

Жэлэй үнгэрэн юэһн хара-да республикн агропромыш-ленна комплексоо бүхэ дээрээ капитална домологлоор үтээ-һэн 213,6 миллион түхэрэй мүнзэ зөөри ашаглагдаа, 89,4 миллион түхэрэй мүнзэ зөөри гол фондод оруулагдаа. Энээн соонь шэмээр барилда-һан малай байрнууд, хартаба-һаа, өвчө хадгалха байрнууд, газар уналха һубан ханаба бо-лон түхэрээлгэнүүд гэхэ мэтэ оролоно.

Энэ үеэ соо хүдөөгэй ажал-шадта 36,7 мянган дүрбэлжэ-метр гэр байра, 636 үхүбүүдэй сад-ясли, клубууд, гэхэ мэтэ барилдажа ашаглагдаа оруу-лагдаа.

Байгша оной 9 харын тур-шеда республикн ардай ажа-хын хүжээлдэ 809,6 миллион түхэрэй хэрэгжээ. Түхэй гар-зарнуудһаа үтээһон капитална домологлоонуудай юрэнхи хэ-жээн 474,1 миллион түхэрэй модон гэхэ гү, али 59 процент болоһон байна. Тухайлбал, нинтэ союна бюджетһээ 261,2 миллион, Россияа 177,5 милли-он, Бурядай ССР-эй өөрихөө 35,3 миллион түхэрэй мүн-гэнөө бүридоо.

Нэдондой энэ үеынхитэй сасуулгада, капитална домо-логлы хэрэгжлэ 2 процент ур-габалһашэ, гол фондууды ашаглагдаа оруулаа 37

процент доошоо байба. Тимэ энэ хүгасеа соо ашаглагдан капитална домологлоонундай нэгэ солхооб бүхэндэ ашагла-гдаа оруулагдаһан гол фон-дуудай 29 мүнган тудана.

Гурбан кварталтай туршада республикн ардай эдэб ба-зарнуудһаа домологдоһон мүн-зэ зөөрөө бүхэндэ 163,4 мян-ган дүрбэлжэн метр талмайтай туршадаба. Энэнь нэдондой-хой энэ үеын туршада аша-лагдаһан гэрнүүдэй оройдоол 62 процент болоно. Гэр ба-риншадтай байгша ондоо ба-рлуулхэ гол түсүбөө хаража үхээдэ, гэр байрнууды

1991 оной октябрийн 1-нэй мэдээгээр Бурядай ССР-эй ажалуудад хүн зоний тоо 1062 мянган болоһон байна.

Байгша оной юэһн харын туршада 13,2 мянган хүн тү-рөө, 7,3 мянган хүн наһа ба-раа гэхэ бүрихэдэ абтаа. Нэдондой хүн зоний үдэс эрид унажа, нэгэ мянган хүнэй тоо-гоор абажа үхээдэ, 18,6 түм нарийһон байна. Байгша ондоо

Хүн зон

зөноймнай үдэсэ рагүй. Юэһн жэлэй мүнзэ мянган түхэрэй үхээдэ, оройд туршэн байба.

Байгша ондоо хүн түрөө, 7,3 мянган хүн наһа ба-раа гэхэ бүрихэдэ абтаа. Нэдондой хүн зоний үдэс эрид унажа, нэгэ мянган хүнэй тоо-гоор абажа үхээдэ, 18,6 түм нарийһон байна. Байгша ондоо

Октябрийн хубисхал тухай нанамжанууд

Алдуу, эндүүтэйшье байгаа

далан дүрбэн жэлэй саана Агууехэ Октябрийн социалис революци багша Ленинэй уда-ридалта доро боложо, буряад арада шэнэ, өрйон зам заа-жа үгөө. Тэрэнэй хошо үн-гэрэн саг соо гайхамшан амжалтанууды туйлагдаа, олон алдуу, эндүүтэйшье гар-гаа. Тэрэ үеын байдал тухай бодохо үзөө наа, бэ дээрэ абжа хараа наа, тимээшье хүнжэн бэшэ наа. Тэрэ үедэ бэрэ олохо абажа гээшэ илан-гаа буряад арада той бэрэ байгаа. Юундэб гэхэдэ, буряад-гүд бэ бэлээд таһархай, мал амталай байһан ушарһаа бэл-шээрэй, үлэ, түлээ хаража, ма-лаа дахажа үбэлжөөн, намар-жаан, хабаржаан, зүйлһэн гээд, эшгэй гэрээ шэрээд, эөө-жэ ббадаг байһан гэхэдэ аб-даа. Хубисхалэй үедэ элдэб илаантан, сагаантан болоод, ноёд баядай хүлгөөн, тэдэнэй хажуугаар дээрээшдэтэ хүл-гай хэжэ, худал үгэ тархажа юрэнхи арад зоние хүлөө-дэг ушарнууд али олон боло-һон. Элдэб олон нам байгуул-жа, шэнэ зам тогтоохо гү, али хуушан хэбээрэ байха гү гэхэ мэтээр баһал худхдаг, хуймадаг хааб даа.

Саашада шэнэ мурөөр ябуулаа, умсын ажалы хам-тадажа, газар ула хубаагай тэмхэлгүйгөөр үнгэрээгүй. Шэ-нэ юумэ, шэнэ байдал бай-гуулхэ хэбээрэ бэлэ байгаа ондоо алдуу эндүү байгаа он бээ. Тимээшье Советууды зүб мурөөр зондо ойгуулжа, хам-тын ажал артыл, сохоб би болгоо. Советэй ашаар олон олохо аһант, һуызтан нэгэ үгээтэй, нэгэ бодолтой боложо, хүсөө нэгдүүлжэ, хүдэлмэри-

шэн таряшан хоёр бэ бээ тэвхэжэ, нэгдэжэ, Октябрийн революциын илалты дэмжээ. Хамтын хүсөөр лэ харин олон гүрэнэй интервенцидэ, дотор ангин тэмсээндэ, Эхэ ороноо хамгаалгын дайца илалта туйлажа гараад, Бого-ниин саг соо бээ олохо абаа гэхэ булганда эли. Харин гүр-энүүдэ хүрдөөжэ, СССР нэр-ээ нэрлүүдэ.

Далан дүрбэн жэлэй хуга-саа соо хүдөө ажыхы дээрэ абтаа бодохо үхээдэ, алдуу эндүү олон гараа. Умсын ха-лалхан үрда үгэ олон тоо-лоо мал орогдоһон байна. Жэ-шээлдэ, Яруунын аймгай Турхэн гэжэ ноотон суугай бач-ниотг байһан. (Мүнөө тэндэ тосхон гэхэ юумэн үгы). Тэрэ ноотгата Санжаа Ринчин гэжэ хүн 1700 адуутай, хэдэн зуун бусад малтай байһан гээдээг. Энэһээ дундуур баян гээшэ. Оройдой географическа обще-штын Баруун Сибириин отде-ленин хэлбэлэн «Эвүн Сиби-рийн нүүжэ бабад монгол-бу-ряад тухай очеринууд» гэхэн номой наймадаһи Ботин нэгэ-дхи булэтэ элигэ эрдэмтэн К. Стуков нинтэ бэшэни: «байгша шадарай зарим баян буряадууд 1000 тэмээ, 4000 хүр-гээр адуу, 2000—3000 хүр-гээр эбэртэ малтай, 10,000 хүр-гээтэ хони аматай. Энээгээр Бодохо, хамтын ажал эмхид-хэжэ байгаа үедэ нимэ малтай байд байгаагүй».

Саашада хамтын ажалай хүжэллэн үедэ гаргалдан алдуунууд олон. Тоолохо бо-лоо хаа захгүй. МТС байгуу-лагда оньһото техникнэ нэгтэ-руулжэ, хүжээжэ замдаа ороод ябаһон тархажа, (мүнөөнэй-хээр хэлэхэдэ принацидаци хэ-жэ) нэгэ өхэ алдуу хээ, элдэбчин хоро, шара хэрэгжэ, үрмэдүүл, хамжуул үгы хээ, олон тоото жэжэ шубуу, амитады, наб-шаһатай, сөгсгэжэ, ногоо үндэ-һөөрн үгы болгообди. Тэрэн-һээ боложо, малтай хоолодо энэ тэрэ юумэ дутагдаба тээд үб-һэ ногоо хэршэжэ хибэдэг ма-лын хибэжынэ болоулбайди. Ядахдаа, шанжаа, Бусалгаа элдэбчин микро-макро эле-ментүүдэ холдог болобо-ди. Энэ малаа саарһан дээрэ эрэ боложо бүтээгдэ болоһон байна. Хэрэгтэ хэрэггүй газар хахалжа хүрһынэнь урбуулжа хэрэгсэлһэнэ гаргаа ушар-нуудышье байжа. Хада уулин моднынэ тохой, носогтэн бол-гоод, үлһынэнь шатажа, үнэн булугаду үгы хэгдэ. Газар уһалта, хатаажа хэмжээгээр хэрэгтэй нуурнууды, хатажа, тойроод байһан амитадынь үгы болгожо, байгалийн хол-боон эбдэгдээ. Энэ ушарнууд булта тухай тогтоолонудай үндэһэтэй, газар уһанай эр-гэлжэлтэй зүбшөөлтэй байжа. Эдэ асуудалнууд дээдын жур-гаануудһаа эхитэй. Агууехэ Октябрийн социалис револю-циын тогтоһон Советэй гүр-имэнь эбдэжэ, замнын хазар-гайрууланай дүн энэ болоно.

Нүүлэй хордод гаран жэлэй туршада дээдэ тушаалант бэе бээдэ жутөөрхэжэ, хоорон-доо яһа халсажа, эхилхэдэ өөр өөрингөө тала хаража, түр-эл зарнараа дүтүүлжэ, элигэ абжа, архи тамхи дэл-гэһэн байна. Тэдээр дороо хараһанаа доройлжо, дээрээ хараһанаа мургэжэ, худал хуурмаг мэдэ үгэжэ, гүрэн түрөө мэхэлжэ, юрмн хүдэл-мэришэнэй дура гутаадаг бо-лоһон гээшэ. Гэбэшэ мүнөө хубилган шэнэхэлгэ эжилжэ, бээ ажбайдал эхилээ. Зү-гөөр энэ замнай бэлэн бэшэ байба. Бүхэ халбарие дай-ража бэрхэ байдалда оруулба. Энэ үе соо хүн зон мурөө ал-бажа хэрэгжэ хэлбэлэжэ, бээ бээдэ танибад. Олон ондоо бу-лэ, бүлгэмүүд бин болдожо, бээ бээдэ тарша, атагай, арушөөтэй байхаһаа гадна бү-рин хуушанай нурижынэ хайжа-шаһаһаа эхилээд, гүрэн түрөө-парамак, тухсай бүрин эрхэтэ гүрэнүүд болобо.

Энэ хүшэр байдалһаа гара-хын тула нэгдэжэ, хэлһэн ажа-лай моднынэ түлээ, адууна ма-лаа үхэжэ, ашаг шэмьнэ өө-һэдөө буйлуулжа, аһа шүр-бэлээ, нооһоо эд хубсаһан болгожо шадахаа оролдохо гээшэ тон шухала. Ажалдаа шэнэ шэнэ онһон арга оло-хо. Мүнөө байһан олон зонхи-логшодны үсөөрүүлхэ, үгэ зал-гашадны, хоо зөөгөөшэдэнь үгы хээ хэрэгтэй. Зүгөөр аха захаяа олохой дундаһаа шэр-жэ даалгалба, мур олдожо, олозотой омогтой байха.

Болон юумэн болгоно бэр-гээ гээд үрдэнэйгээ янзаар бур-яад зон амаршы яһаһанар таража ядааг бэшэ. Амга-лын хайжаа сэдхэлгээ, ороно-ние хүндэжэ, гаранинэ үдэжэжэ байдаг заншалтай. Тимээһээ энэ хүшэр хүндэ хү-шэр сагта эбтэй зөтэй, амьшэ талаараа тэнюун, амар жар-гал эдлэжэ байхамнай болго-гой.

С. БАХЛАЕВ, ажалай ветеран.

Энэ бүхэ юумын вандализм гэжэ нэрлэдэг бэшэ гү? Энэ тон зүб. Ижил юумэн болжо байна. Энэниин үрдэнэ ларчин гээдүд байһон зон үүсэжэ, дээрэжэ. Эдэмай партин хүсөөр лэ өдөө гарһан нэрэ эрэгтэй болсон зон гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй. «Тэжэ-һэн буруу, тэрэ эбдээжэ гэжэ зоний дунда эбэ үл хэлсээд. Байдалэй хубил-даа эдэмай аргагүй ссэн, ухаатай, өөрнөн һанымтай болоод, бүхэ юумэ шалхажа, хинхэ зон гэшээдэ гээд өө-һэдөө һанана.

В. И. Ленинэй һургаал, тэрэнэй зө-хөөлнүүдэ тэрэ үеын бодото байдал-тай таһаршагүй нягта, холбоотойгоор харха ёһотой. Гэбэшэ тэрэнэй хэлһэн олон юумэн мүнөөшье орононмай хү-дэлбэрлэшэдэ тон өхэ һургаал боло-хо байна. Мүнөөнэй пропагандастар ленинизмы элдэб янзаар, тон буруу-гаар, тайбарилһынэ оролдоно. Тимээдэ тэдээр эдэниин зөрөөн, мэдэжэ бай-гаад буруугаар ойдуулһынэ эрмэлзэе.

Ленин амиди мэдэе арбадышье жэл тухай байгаа наа, оройнойгоо хүжэл-лэ өөрингөө һургаалаар, харалһан за-маар абуулжа, ямар орон болгоод байхэ нэмэ. Дэлхэй дээрэ эгээл баян, эгээл хүжэнги орон болоод, байха байгааби. Тэрэнэй хэлһэн революциын гол уда гэхэдэ, үгытэй ядуу зондо

эрхэ сүлөө олгожо, ажбайдалынэ ба-йна дэлгэр болгохо гэһэн байгаа. Оро-ноймай зоний динлэжэ олонини үгы-тэй, айхбатр ядаруу байдалда байһы-нэ мэдэнэт. Нимэ зондо туйлаха, тэ-дэндэ бар, жаргал олгонихэ хүсээжэ хэлһэн революцие—хубисхалы буруу, урбалта болоһон байгаа гэжэ ямаа хэ-лэжэ болохо. Мүнөө Агууехэ Октяб-рийн Социалис революцие нигэжэ хэ-лэжэ байна ха юм. Энэ хадаа тон муу-хай хардалга гээшэ.

Россин үгытэй хүдэлмэришэд, таря-шадны нэгдүүлжэ, тэдэһэртэ эли тодоо эрээдүйн байдал Ленин харуулжа, ойгу-луулжа шадаа. Тэдээр Лениндэ этгиз-жэ, гартаа буу бэрнжа, мулжэгшэдэй засаг бута сохоб, эрхэ сүлөөгэй үндэ-һээ һуури табаа. Тэрэ үеын зоний баяр, эдэбхи үүсхэл тухай булта мэдэ-нэт. Харин мүнөө бүхэ зоние этгизүүл-жэ, оройнойгоо эрээдүй эли тодоор харуулха хүн байна гү? Угы. Хоорон үгөөр найдуулаһаа бэшэ юумынэ үгы. Оройнай хол болоод ямар болохо? Хэньшэ мэдэнэгүй. Тэрэнһээ байха хү-дэлбэрлэшэдэй Ленинэй һургаал бу-руушажа, үрдэнэйгээ байдалда, ка-питализм замда орой, башуул, үгытэй шүүл байха ёһотой гэжэ уралайна бо-на. Уралаһаа гадна энэ талаар хэм-жээнүүдэ бэлүүлжэ эжилээ ха юм. Мүнөө хэдэн зуун мянган түхэрэйтэй болоод, гүрэнэй зөөри худалдаа аба-жа байһан зон өөрингөө ажаллаа энэ мүнзэ олоо гэжэ ханаа гү? Худал, хуурмагаар, мэхэ гохоор гүрэнэй зөө-ри үбэршэлһэн зон гэжэ сэхэ хэлэхэ. Колхоз, совхозууды тархажа, умсын ажалтай болгохо нэдлэг мүн лэ айма-штай. Умсын ажалтай зон, илангаа манай байдалда, гүрэннэ хээдээшье тээдээшгүй.

Ленинэй һүүлээр засаг баригшад тү-рэнэй һургаалы хазгайруулжа, оро-

ХЭТЭ МҮНХЭДӨӨ ҮЛЭХЭ

Нү... үедэ Владимир Ильич Лени-нин муушалаа, тэрэнэй хэлһэн, бэлүүл-һэн юумэ буруушажа талаар айхбатр өхэ хүдэлмэри ябуулагдажа байна. Энэ бүхэ түрээдөө, үрхэдөө. Тэрэ-эй һур-галууды зондо тэд ондоо, буруу уд-халэй болгоод зондо ойгуулһынэ оролдо-но. Оройноймай олон гэродуудта В. И. Ленинэй нэрэтай үйлснүүд тал-майнууд хубилгагдажа байна. Эндэ Вла-димир Ильичэй «Байгуулан Коммуни-с партине үгы хэлһэн тухай хэлһэнэше хэрэгтэй». Энэниин булта бэе дээрээ үзөөд, хараад байнабди.

Энэ бүхэ юумын вандализм гэжэ нэрлэдэг бэшэ гү? Энэ тон зүб. Ижил юумэн болжо байна. Энэниин үрдэнэ ларчин гээдүд байһон зон үүсэжэ, дээрэжэ. Эдэмай партин хүсөөр лэ өдөө гарһан нэрэ эрэгтэй болсон зон гэжэ сэхэ хэлэхэ хэрэгтэй. «Тэжэ-һэн буруу, тэрэ эбдээжэ гэжэ зоний дунда эбэ үл хэлсээд. Байдалэй хубил-даа эдэмай аргагүй ссэн, ухаатай, өөрнөн һанымтай болоод, бүхэ юумэ шалхажа, хинхэ зон гэшээдэ гээд өө-һэдөө һанана.

В. И. Ленинэй һургаал, тэрэнэй зө-хөөлнүүдэ тэрэ үеын бодото байдал-тай таһаршагүй нягта, холбоотойгоор харха ёһотой. Гэбэшэ тэрэнэй хэлһэн олон юумэн мүнөөшье орононмай хү-дэлбэрлэшэдэ тон өхэ һургаал боло-хо байна. Мүнөөнэй пропагандастар ленинизмы элдэб янзаар, тон буруу-гаар, тайбарилһынэ оролдоно. Тимээдэ тэдээр эдэниин зөрөөн, мэдэжэ бай-гаад буруугаар ойдуулһынэ эрмэлзэе.

Ленин амиди мэдэе арбадышье жэл тухай байгаа наа, оройнойгоо хүжэл-лэ өөрингөө һургаалаар, харалһан за-маар абуулжа, ямар орон болгоод байхэ нэмэ. Дэлхэй дээрэ эгээл баян, эгээл хүжэнги орон болоод, байха байгааби. Тэрэнэй хэлһэн революциын гол уда гэхэдэ, үгытэй ядуу зондо

эрхэ сүлөө олгожо, ажбайдалынэ ба-йна дэлгэр болгохо гэһэн байгаа. Оро-ноймай зоний динлэжэ олонини үгы-тэй, айхбатр ядаруу байдалда байһы-нэ мэдэнэт. Нимэ зондо туйлаха, тэ-дэндэ бар, жаргал олгонихэ хүсээжэ хэлһэн революцие—хубисхалы буруу, урбалта болоһон байгаа гэжэ ямаа хэ-лэжэ болохо. Мүнөө Агууехэ Октяб-рийн Социалис революцие нигэжэ хэ-лэжэ байна ха юм. Энэ хадаа тон муу-хай хардалга гээшэ.

Россин үгытэй хүдэлмэришэд, таря-шадны нэгдүүлжэ, тэдэһэртэ эли тодоо эрээдүйн байдал Ленин харуулжа, ойгу-луулжа шадаа. Тэдээр Лениндэ этгиз-жэ, гартаа буу бэрнжа, мулжэгшэдэй засаг бута сохоб, эрхэ сүлөөгэй үндэ-һээ һуури табаа. Тэрэ үеын зоний баяр, эдэбхи үүсхэл тухай булта мэдэ-нэт. Харин мүнөө бүхэ зоние этгизүүл-жэ, оройнойгоо эрээдүй эли тодоор харуулха хүн байна гү? Угы. Хоорон үгөөр найдуулаһаа бэшэ юумынэ үгы. Оройнай хол болоод ямар болохо? Хэньшэ мэдэнэгүй. Тэрэнһээ байха хү-дэлбэрлэшэдэй Ленинэй һургаал бу-руушажа, үрдэнэйгээ байдалда, ка-питализм замда орой, башуул, үгытэй шүүл байха ёһотой гэжэ уралайна бо-на. Уралаһаа гадна энэ талаар хэм-жээнүүдэ бэлүүлжэ эжилээ ха юм. Мүнөө хэдэн зуун мянган түхэрэйтэй болоод, гүрэнэй зөөри худалдаа аба-жа байһан зон өөрингөө ажаллаа энэ мүнзэ олоо гэжэ ханаа гү? Худал, хуурмагаар, мэхэ гохоор гүрэнэй зөө-ри үбэршэлһэн зон гэжэ сэхэ хэлэхэ. Колхоз, совхозууды тархажа, умсын ажалтай болгохо нэдлэг мүн лэ айма-штай. Умсын ажалтай зон, илангаа манай байдалда, гүрэннэ хээдээшье тээдээшгүй.

Ленинэй һүүлээр засаг баригшад тү-рэнэй һургаалы хазгайруулжа, оро-

С. БАХЛАЕВ, ажалай ветеран.

дэндэ туйлаха, хамтын пред-притиунууды байгуулха хэрэгтэ түлөөлжэ зарилготойби, гээд таһагай начальни Р. Ка-фаров хооронь.—Тимээжэ но-тага сүлөөтэ экономическа зона болгохо гэжэ бэлдэнэ-бди.

ИЖЕВСК. Эндэн 2-хой ин-тернат һургуулида хүлээгдэ-гүй һайдар болобо. Удмур-тин эд Баранай-жасын бир-жинэ президенти Юрий Улган-нигүлүхэнь эдэлхэй бэлэг болоһон, 50 мянган түхэрэй үн-шэн үхүбүүдэ баруулба.

—Имэ эхэ мүнзэ наһан соогоһынэ барнжа үзөөгүй

байгаа.—гээд байр-рекорд Геннадий Гурин рэнэ. Энэ хүн хэдэн ажамад шалхажа ойгоно хууриг хэрэгтэй байһан зондо олохо хэрэгтэй гэжэ мүнзэ хэлэжэ байна.

6-дахн разрядтай «КС-3363 А» түхэлэй автокрановщик Виктор Александрович Филиппов «Спецстроймеханизация» трестин УМС-тэ хүдлэн. Тэрэ коллектив соого мэдээжэ юм. Виктор Александрович халаһанайгаа даабари хооло үлүүлнэ. ЗУРАГ ДЭЭРЭ: 6-дахн разрядтай автокрановщик В. А. Филиппов.</

ЭЭЛ ХЭЛЭНЭЙМНАЙ ТҮҮХЭТЭ ГУЛАМТА

дотороор худалдаг болоод байхдаа, хахад хараар ошонгоно. Гэрэний шүүмэр, өөр, хурса хүн ха гэж адалгаар байгаа юм. Нүүдэлн «Буряад үнэн»-ийн корреспондентээр зүүн гурбан районд хүдэлдэг болохон Д.Л. Дугаровтай хөөрлэдэхэд: «Нийншье, бэрэньшье хүн. Бэрэньшье ядоггүйн», — гэж хэлэв юм. Тэрэн бэрэньшье материалуудыг яхала уншадаг гэжээ. Яхала зүг хэлэгдэв үгүүд байгаа. Зүгөөр би мүнөөнэйгөө мэргэжлийн нарийвчлал, ядаж сэтгэвч гэгдэх үгүүдийг эрхэлж гэжээ тоологдохын тулд «Буряад үнэн» газрын эрхлэгчид хэлэвчээр тухайтай ямар юмсаа ухаан бодолоод хуудан абаа гэжээ. Сэгнээгүйгээ эх зүбсөөд заагар байсан байхад. Илангага оршуулгын тайлгыг даадаг байсан Р. Б. Бимбаевтай саяа сар олоод хөөрлэдэж, оршуулгын ноуса мэдэжэ абдаг байгаа. Раднакаб Бадмаевын өх хонин, тухайтай юмсаа хөөржэ үгэдэг гэжээ.

Энэ газет журналистын зам дээр гарсан хүмүүдтэ эх тухалдаг, тухалжашье байдаг гэжээ. Газетын мүнөөнэй бэрэньшье журналистууд — минни таниха Ц. Дондогой, В. Тонтохова, Б. Цырендыльков, Б. Жанчивын гэжээдэй, мун залуу редактор Ц. Б. Цырендоржиевай станицуудыг хууралан уншадаг байна гэжээ.

Гадна газрын эдэбхитэд бин ааб даа. Районуудай газетүүдэй худалдмэрилдэж эдэ мэдээ бэрэньшье бүтээлүүдийг уншахадаа, өнөөдөр тухайтай юмсаа шүүжэ абдаг байгаа ёһотой. Юундэ нигэжэ хэлээдэ биш гэхэдэ, һанал бодолоо эрхэлж холбожо, хүнэй һонирхоноор юмсаа бэрэньшье гэжэ хөөржэ болжэ хэрэг бэрэньшье юм. Тэрэһөөр тусхай баллигэй хүндэ бэрэньшье журналистууд болодог гэжээ. Тимэшье бэрэньшье магад. Гэрэньшье оролдог, хүнэй хойно дин гарахаар байдаггүй гээд һангалдаг.

Мүнөө жэлдэ «Буряад үнэн» газетинэй 70 жэлэйнгээ арюун замтай хүнүүдыг согсолгобо байна. Дунгай наһантэй жэлэйнгээ энэ үе сар со элдэб зүбэлтэнүүдэй болобошье, «Үнэн» газетинэй нэр солого алдангүй энэ хүрээ эрбэ гэжээ.

Мүнөө үедэ гансахан «Үнэн» дэмнэй» тон үсөөхэн хүнүүд дахил хэдэг болоод байна. Энэ дэмнэй коллективэй гэмэ болжэ байна. Юундэб гэхэдэ, хөрөөд жэлэй урда тэс Буряад дэмнэй түбэй газетэд арба гара минган хүн захил хэдэг байгаа. Хорин энэ сагай хураа соо шэнэ үеын хүнүүд урган гараа. Тэдэ шэнэ үеын буряадуудай олохоний түрэл, хэлэн дээрэ заалгаагүй, гэрэньшье буряадаар хөөрлэдэжэ дэггүй тулаада, хоёртой хоорондо болохонхой, хоёр хэлэндэ алминшье һангаар мэдэжэгүй абана бшуу. Тинээдэ анхан буряадаар ушадаг байхан хүнүүд жэл бүри үсөөржэ байна ха юм.

Табисуурайнгаа ёһоор эдлэхэ наһаа эдлэхэн хүнүүдэй удаа уг гэрбэлэшье, ёһо заншалашье мэдэжэгүй, түрэл хэлээ шүүшөө үзэн хэрэгдэж ямар олон хүнүүд бин болоод байна гэжээ Ийм хүнүүд жаргал эдлэхэ байна ха гү? Үгэ ааб даа. Тэрэ болохонтой эртэмсн мансон соо төврншоод абана гэжээ.

«Түрэл хэлээ мэдэжэгүй хүн эрлэн энэ мэтэ байдаг», — гэжэ нэгэ фрэнцүз эрдэмтэн дэмэ хэлэжэ байха. Имэрхүү байдала абхан хүнүүд түрэл арадаһа таһархай тулаада, ондоо яһанай хүнүүд мэтэ хөтөмшөөр байха юм. Эдэ бүхэй шалтагануудһаа уламжалан, «Буряад үнэн» захил хэдэг айлуудай үсөөрнэһинэй гайдалгүй Зүгөөр оролдобо, хоёрд мянган айлууд түрэл газетээ эрхэ жэлээ уншадаг боложо магад гээд һангалдаг.

Манай оройной байгуулалта бидэниие нимэс байдалда асаргаад байна бшуу. Саашада юундэшье болохон мэдэжэ эрхэгүй болохонхой. Сагай хура билалта ямарар эрхэнэ — тэрэнтэй манай арадай сааншанки хуби заяан дулдэдажа жэлэйнгээ. Мүнөө үедэ олонки буряад айлууд үхнүүдэд ород классуудта оруулһаар. Тэдэний ямар хүнүүд боложо урган гарахан эли. Буряад үхнүүдэ заатагүй буряад классуудта оруулаа гэнэн тусхай хуули республикын дээдэн тургаанда баталан абхаар болоо гэнэн һанамжанууд бин болоһоор үүнэйгэ юм.

Гэрэньшье Буряадай дээдэн органдо олонхин ородууд арадай депутатуудай һуури эзэлээд байна. Түбэй газетүүдэй нэгэндэ, мун «Буряад үнэн» гэжээдэшье арадай депутатуудай хахадны заатагүй үлдэһин арадай түлөөлэгшэд байха ёһотой гэнэн һанамжанууд дуралдаһан юм. Зүгөөр анхангайгаа заншалдаггүй байхан дээдүүр тушаалтайларим хүндэтэ хүнүүдэй тургалдануудыг тоогоогүй байһан ушарта, мүнөө үедэ толгойгоо маанжажа байна вэшэ гү?

Мүнөөнэй эрхэ байдалда буряад хэлэ бэрэньшье оролдог олонки буряадуудай ямар арад байһанаа хүндэлэн мэдэжэ болоодгүй, буряад хэлэн дээрэ гарадаг газетүүдэй уншадаг эли бодо олоһоорхонгой байна.

Арадайминий түрүү үзэлтэй түбүүд, басагад түрэл арадайнгаа ондоо арадай худгаран нийлэхэ хуули тула яһала оролдожо байдаг гэжээ. Дуратай хүнүүд телевизорээр, мун «Правда Бурятин» газеттээ буряадаар хөөрлэдэжэ хүрээ.

BUR-MONGOLIIN УНЕН
Бурят-Монголой
ҮНЭН
ОБУРЯД УНЭН

70
ЖЭЛЭЙ
ОЙДО

Түүхын хуудаһанууд 1966 он

ЭРЭЛХЭГ АРАДЫЕ УБДЭГ ДЭЭРЭНЬ НЭХЭРҮҮЛЖЭ ШАДАХАГҮЙ

Вьетнамай Демократическа Республикаһын нислэл хото-Хан-гол порт — Хайфонкии США-гай агтарэй сэрэгэй хүрээтэй эрлэн дээрэмнэй гардаг газетүүдэй шадэ яда уншажа, буряад хэлээ дүжөөхэ дуратай хүнүүд дайралдагша.

«Буряад үнэн» болон районуудай буряад хэлэн дээрэ гарадаг газетүүдэй шадэ яда уншажа, буряад хэлээ дүжөөхэ дуратай хүнүүд дайралдагша.

«Буряад үнэн» болон районуудай буряад хэлэн дээрэмнэй гардаг газетүүдэй шадэ яда уншажа, буряад хэлээ дүжөөхэ дуратай хүнүүд дайралдагша.

Витимэй кооператороо хойрой агай фермэдэ 350 халтар хара үнэгдэ тоологдоно. Мүнөө жэлдэ үнэгдэнь гурба-гурбан гүлгэ гаргаа, Ан үсхээрлигшэд Пра-Советскэ Союзай хүдэлээрлигшэд, алба хэргээр дөдөлдэ тобын үдэр амжалдаг боложо байна. Хэдэн миллион амжалдаг амаралтын хоёр үдэртэй болохонхой. Неделине хүдэлээрлигшэд үдэр амжалдаг боложо байна. Хэдэн миллион үзүүлхэмжэ хажуугаар го-родой зоний соёл болбосо-ролой, һуудал байдалтай та-лаар хангалдаг һайжаруулна. [АН]. (Августын 21).

Витимэй кооператороо хойрой агай фермэдэ 350 халтар хара үнэгдэ тоологдоно. Мүнөө жэлдэ үнэгдэнь гурба-гурбан гүлгэ гаргаа, Ан үсхээрлигшэд Пра-Советскэ Союзай хүдэлээрлигшэд, алба хэргээр дөдөлдэ тобын үдэр амжалдаг боложо байна. Хэдэн миллион амжалдаг амаралтын хоёр үдэртэй болохонхой. Неделине хүдэлээрлигшэд үдэр амжалдаг боложо байна. Хэдэн миллион үзүүлхэмжэ хажуугаар го-родой зоний соёл болбосо-ролой, һуудал байдалтай та-лаар хангалдаг һайжаруулна. [АН]. (Августын 21).

- НАНАЙ ТАБАНГУУД**
- Арба наһан — арбан улаан шаггай
  - Бэга наһан балхар.
  - Бүхн ажал наадаг.
  - Ургажа абхан улаан бургааһан.
  - Удамжэ абхан эдир үетэн.
  - Хорин наһан — хорин галазуу шон.
  - Хордын наһан холборхой.
  - Налан эдир залуу.
  - Гүшэ шадал муудуу.
  - Хүшэ наһан — гүшэн хара гүрөөһин.
  - Хүндэ хүшэриэ ойгохоогүй.
  - Хүсэ шадал буурахагүй.
  - Эсэхэ сүхэһе мэдэжэгүй.
  - Алишь өкжалһаа.
  - Сүхарихагүй.
  - Дүшэ наһан — дүшэн амба.
  - Ажалай амте мэдэжэ.
  - Ажалда ургаһа жүдэхэдэ.
  - Дүршэл дүршэ байдаг.
  - Табин наһан төргэн зөөртэ таһаа.
  - Олоһоо олоһоруудлаа.
  - Олоһоо дөври болдог.
  - Өөрөөшэ элдэгүй һаа.
  - Ура хүргэгтэ үлөөдэг.
  - Жар наһан — жаран ургилла жалга.
  - Убэрхын захэ үзгэдэ.
  - Уе мүсэ шархирн.
  - Духын уршаа олоһорно.
  - Дүхэргшэ болжо.
  - Дала наһан — далан шашга тэлэн.
  - Шашга үгэ һонин дээрээ.
  - Шэрһан мяхан амтан.
  - Урлангайгаа ябадал үгдэһэн.

Манай республика байгаагаа ашага мэлмэлээр яһала байн хуураһуудай нэгэн. Тэрэ баялгуудайн нэгэн тусхай хэлээ болжэ һаа. Загараһа аймалтаа болоод аргаар малагдэжэ байдаг перлит малагдэжэ, тэрэниие барилгада багаар хэрэглэнбди. Перлит малагдэжэ, тэрэниие барилгада багаар хэрэглэнбди. Перлит малагдэжэ, тэрэниие барилгада багаар хэрэглэнбди.

Имэс гаршатай номой шэнэ магэзин-салон Улаан-Үдэдэһэн нээгдэхэн.

Тус магэзин-салон дотор Буряадай жэлэнэй уран зоёлоо худалдажа юм. Элытэ уран зоёлоо Х. Намсаревтай эхлэжэ эдир залуу, түрүүһин баяан согсолборинууд хүртээр «Тэрэнги» салон соо үргэнөөр худалдагдэжэ байха.

Гадна энэ магэзин-салондоо дэлхэйн болон ородой классуудай номууд буряад хэлээр дээрэ олоһоор хэбэрлэжэ.

Хэлэгчэ тосондой гол үйлсөөр сэхэ баруулхада, добо дээрхэнэй урлага хойшон гондойгожо баринан үндэр саган байшан харахада. Олон тобан гашуур дамжажа гэртэ ороходонхой һангажа сайжа, табн шахажа абхан сариулан хүшэн, нагай вохи доор амаршалан, «нуугуғы гэжэ урина. Энэ хадаа, Хэжэннэй совхозтой нэгдэхн отделе-ленин эрхим дөрхэн Шойнукур Цыренжаповтай яһалхан зобохон тулхан тухайдаа намда хөөрөө юм.

Үнэхөөрөөшэ эды олон үхнүүдэй нэрэй нилхэ байхаһаа эхилээд, һуруулиа һургаһаһаа абдаа, амалда орогтонын һанаа эдлэхээ зобожо, өрөөдөө гэрэньшье гансал эхнэ абха хоёртой оролдог гэжэ мэдэжээ.

Мүнөө эгээ олохонин, Төлийн үхүүдэн нэгдэхн класста һурана. Бүлгэнэй аха Шүра Улаан-Үдэн хүдөө амжалын институтта һурадаг. Тинхээдэ Валля, Галла дунда басагадны дээдэ һуруулинуудта эрдэм бүтээлжэ, боомэйлжэ, газар

Зүрэнэй реоматизм гэжэ хүндэ үбшэндэ дайрагдажа, һуруули хоёр жэлдэ эхтэ зобожо. Эмшэлүүлэхэ, өргөлүүлэхэ гэжэ абха, эжимин хото гондойгожо эмэлгын газаруудуудор һайса ябуулаа, олон дарын болоничидаа өргүлэ. Тэжэ үбшэннэй түрөөр эдэгжэ үгөөгүй һэн.

Нелондоо үхнүүдэй врач, Галина Сергеевна Павлова наһае удаанаар Яруунын ай-магай болоничидаа хэбүүлжэ, өөрөө эхэ хангалтайгаар үбшэннэй дагалдаа, элдэб арга хэжэ эхилээ һэн. Онол шадэ-дэ дээрэ өвчин зоргоор һуулан ородуудыг сүлөөтэй газарта нүүлгэхэдэ, ондоо шанжантай буряадуудай агууринн газарта һаа олоһонхой ачыгэ санда абха нэгэ боршоор шүүлүн бин. Тэрэнэй утань 3 метр, хүндэ эхлэхн 2 метр тухай, Хажуугаарин нэгэ-нэгэ плита хэбүүлжэ шүүлүн бодожо һуруулиа хөрөөдө байдаг. Эдэ хэбэриг шүүлүүнүүдэ бодо-лоор, хэды үүнэ жэл үгэрөө зурһан бугануудай, шүүбуудай хэб, юунэй түлөө энэжнине хээ

Мухар-Шэбэрэй аймалгай «Эрдэмн совхозой Боом» гэрэн хотонхой хойшо харахада, хадануудай захарһаа гол нэгэ боршоор шүүлүн бин. Тэрэнэй утань 3 метр, хүндэ эхлэхн 2 метр тухай, Хажуугаарин нэгэ-нэгэ плита хэбүүлжэ шүүлүн бодожо һуруулиа хөрөөдө байдаг. Эдэ хэбэриг шүүлүүнүүдэ бодо-лоор, хэды үүнэ жэл үгэрөө зурһан бугануудай, шүүбуудай хэб, юунэй түлөө энэжнине хээ

Широб-Нимбу Хубитын

Хорин 11 эсэгын

Гэрбалай түүхэ

албата болгон, 1600 он багээр үүтэһэн юм. Хори буряад гэжэһинэй аха түрэлэй нэрэе хамтадаһан нэрлэхэ болжо. Тэрэ мэтэ 11 өбгыне нэрлэлэй галазууд, хуэсай, хэргана, хубуудай, батанай, шэрайд, бодон-хууд, худай, сагаан, гүшад, халбичи бэлэй.

Дүрсгөдһан тайжын нотагын Эргүнэ голтой зүүн гарта Улирүнгэ голдо һууртай болоод, тэрэн мүнөө Хуендүй гэжэ нэрлэдэг. Тайжын хотын һуурын мүнөө хүртээр бин юм. Тайжа зарим үедэ тэндэһээ наһаа Ойон гол, Хуэһын хубшэ шадар, Ага болон Тура гэжэ гөрхөнүүдээр нүүжэ һуудаг байба. Тэрэнэй албата 11 отогон зон Эргүнэ гол эхилэн, баруун хойто зүг тээшэ Ойон, Ага болон Тура, Эгидий, Хөлго, Худан, Түгнэ, Үдэ, Итанца ба Байгал хүртээр Сэлэнгийн турун гөрөөр болон зүүн тээшэ эргүүдэ, Алмас Витим хүртээр һуудаг юм.

ТИГЭЭД Бүбүэй Бэлэ эсгэр, һуурай хатанай үсөөр, хубуундэ уурлажа, тайжада элжэ элжэжэ дуудахада, Дайхун тайжине Ононхоо сааша Эргүнэ гол хүртээр һуулан зарим аб-бататый абашажа, тэрэнэй Балжын хатан Ононхоо хойшо Байгал хүртээр һуулан албатада үлдэжэ гэгдэхэн. Тэрэ хатанай нүүлгэн яһаниинь Тура гэжэ гөрхөнэй эхин шадар байдаг нэгэ уулар үбэр тол-ойдо хадгалалдан ааа, тээ нуур хатанай нэрээр Балжын сагаан нуур гэжэ мүнөө хүртээр нэрлэгдэжэ байдаг.

Тэрэ тайжа, тэрэнэй эсгэ улан гэжэн хутагта ламатайн Буддын шанжантай болоод, тайжа эсгээдэ гомдожо, эсгын оро дахахаа зүбсөөхоний, Халха Монголой баруун аймалгай Эрдэнэ Жугай хүрээндэ отодо боложо, бүхэл һанандэ мсага сахима һууһан гэдэг. Буянга эсгэн хан 1604 онд нүгжээ, тэрэнэй гурбан хубуунэй эхэ хубуун Лэгдэн баатар хаан болоод, баруун Түбэд тээшэ сэрэгээр яһаар, Хүшэ нуурай шара талада 1634 ондо нүүлгэхэдэ, хатанинэй сэрэгүүдтэйгэ Мүгдэн хотондо һууһан Манжын 1-дахн Дайхун ханнаа ошожо, Чингисэй хас эрдэмннэй тамга тусажаа, мэдэлээ үгэхэдэнь, Халха Монголой энэ хазарай хаан нэрлэгдэһэн ноёдтой һууһан зон оор өөрөөһнөө ахалагдашай мэдэлдэ гэгдэхэ.

Тогоон Түмээр хаанай хубуун Бэлэгтэһэ Лэгдэн баатар хүртээр Чингисэй боржин нээгуурта 19 өөлэд яһалхан хоёр хаантайга хамта Монгол гэжэ зондо эрхшэһэн, 21 заахан хаашуул байһан байгаа, бүгдээрөө буддын шанжантай, олонхин Берас хотондо һууһан юм.

Дээрхэн Мүгдэнэй Манжын Дайчин хаанай хубуун Эээр Засагча хаан 1644 ондо Хятадай хаанай түрбэ абжа, Бээжин хотодо эхэ хаан болоһоноор, Дай-мин гүрэнинэй Дайчин гүрэн гэжэ нэрлэгдэхэ. Энэ захбар зарим хубуурадуудай Шинхлэ голтой хойто эгээдгүдээр Нэршүү гэжэ голдо нүүлгэдэ байраа, тэндэ урдаһан һууһан хамингад зоний улаад гэжэ яһанатэй эбэ таһаржа, Үмүүхэй баатар түрүүтэн зарим зоноо алагдаад, үлдэгшэдэ эржэ, нүүгөө зарим зонтой ниллэхэ. Тэдэһинэй зариманин Барган болон Байгалэй захар, Хударын талаар һууһанаа, үсөөдэһэн галазууд оёгонтой Байгалэй нүүгөө талада, Ойхон аралда үлдэжэ гэгдэхэдэ, олонхин наһаа эржэ, Итанцада һуу-ба. Тэрэ гэгдэхэн галазууд оёгонтой зарим үсөөхонин Ойхон аралдаа үлжэжэ, олонхин нүүгөө буряадуудтай Барганжада эржэ, тэндэ нэгэ отог зон байха болоод, үсөөхонин Хушэ дарада эрлэхэн байна. Энэһинэй урда срод улад 1583 ондо Байгалэй хойто талын зоние мэдэлдэ абхан сарһаа хойшо Ленэ голые Яхад

хүртээр, тэндэһээ зүүн зүгөөр Амар мурун хүрөөд, тэрээр Албан хүртээр абжа, тэндэ город тогтожо, наһаа Амар гол өөдэ Нэршүү хүрээ эрлэн, Баһа ород уладай Байгал нуурай үмэн гараад, хорин нотагаар Нэршүү ба Албазин хүртээр ябадал хэжэ байха үедэ, Дай хун тайжын Балжын гэжэ хатаналаа өөрын нотагта үлдэжэ гэгдэхэн. Хорин 11 эсгын зон Ородой, эхэ хаанай албата болохоо дура үзүүлжэ, 1642 ондо хасаг Бунжирөө гэгээрэжэ дамжуулан зүбсөөгдэжэ, 1648 ондо Эбэр Номоор агнадаг улад 160 һаадаг гэжэ, зоосой (мундэй тоогоор 20—20 мүн.) хамдаа жэл бүхэндэ үргэжэ байраар, албан тоондо багтаад, 1657 ондо тогтоогдон Нэршүүгэй городтой өөрдөй захиргаанда хабатыай Итанчин острогто мэдэлтэй болоо. Энэ бол Алексей Михайлович хаанай үедэ юм. Тэрэ үедэ Хорин зон зайсан, засуул болон шүүлин гэжэ обог бүхэндэ нэгэ нэгэ ноёнтой болоод, Итанчин острогто Амар Нэршүүгэй гөрд хүртээр ород ахамдай улаае ябуулаһан. Нэршүүгэй мэдэлтэй бэрэ хасагуудтай хори буряадаар гэжэ нэрлэгдэжэ байба.

Энэ захбарта Чингис нээгуурта Даяан Хаанай 10-дахн хубуунтэй үндэлһэн Халха Монголой баруун аймалгай Абатай сөин хандаа, тэрэнэй байгуулан Эрдэнэ жуугай хүчирхэндэ эржэ, лама һуухые, урда түрлэдөө Түбэд оройдо ам үгэһэн ёһоор, Жибүүн Дамба хутагта 1635 оной модон нохой жэлдэ тэрэ хаанай 3-дахн үзэн Түрээтэ хаанай хубуун болон Түрээтэ мэдэлтэй хэ хамта түрбэ. Монгол ша-жанниие элдэ дэлгэрүүлжэ бай-хын энэ үедэ, Халха ба Өө-лэд хоёр хоорондоо эбэ та-һаржа, Өөлэдэй сэрэг олои үе хоморал хэһэн байха. Эсэртээ Өөлэдэй Бошогто хаан сэрэгтэйгэ 1676 ондо үймөө татажа, хутагта ламын хүрэн-дэ һууһан Түбэд, Монгол га-манараар буряадуудта олоор эржэ, буддын шанжан дэлгэ-рүүлжэ. Хутагта лама зүүн ур-да зүг тээшэ зүгдэн залар-жа, Дайчинтэй Манжын Энхэ Амгалан ханда Халха Монго-лой зонтой мэдэлэ үгэжэ, эрхэ ямба үгтэһэн байна.

Тинхээтэ тэрэ лама түрэл дам-жажа, Халха Монголой лама

Мухар-Шэбэрэй аймалгай «Эрдэмн совхозой Боом» гэрэн хотонхой хойшо харахада, хадануудай захарһаа гол нэгэ боршоор шүүлүн бин. Тэрэнэй утань 3 метр, хүндэ эхлэхн 2 метр тухай, Хажуугаарин нэгэ-нэгэ плита хэбүүлжэ шүүлүн бодожо һуруулиа хөрөөдө байдаг. Эдэ хэбэриг шүүлүүнүүдэ бодо-лоор, хэды үүнэ жэл үгэрөө зурһан бугануудай, шүүбуудай хэб, юунэй түлөө энэжнине хээ

